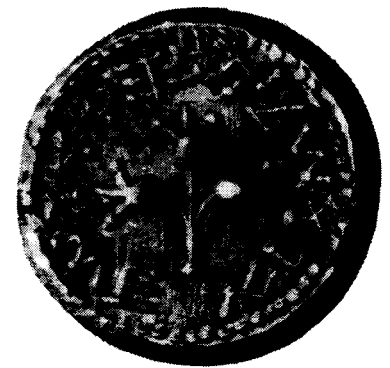

מטבע משנת 69/68 לסה"נ
נושא הכתובת: "ירושלים הקדושה"

מקור השם ירושלים ומשמעויותיו

יעקב קליין*

אחד ממזמורי השבת המפורסמים, "יה רבון עלם", שנתחבר על ידי הפייטן ר' ישראל נג'ארה (מאות טז–יז לספה"נ), מסתיים במילות התפילה:

ויזמרון לך שירין ורחשין
בירושלם קרתא דשופריא.

הישראלי המצוי, האמון על העברית החדשה, אינו מודע לעובדה, שהצורה הארמית הנ"ל, "ירושלם", היא הצורה היותר מקורית של שם בירתו הנצחית, ולא הצורה "ירושלים", בה הוא מורגל מינקותו. ברם, מי שמבקש לעמוד על משמעותו המקורית של השם "ירושלים", ועל המשמעויות שייחסו לו הדורות הראשונים, עליו לעקוב תחילה אחר צורתיו הקדומות של שם גיאוגרפי זה, היינו אחר התעתיקים השונים של השם במקרא ובמקורות החוץ-מקראיים הקדומים.

* פרופ' למקרא ולאשורולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן.

וזאת לדעת: השם "ירושלים" עתיק עד מאוד. לא דוד ולא עם ישראל נתנו לעיר זו את שמה, כי אם הכנענים שישבו בה מימי קדם, עוד לפני הכיבוש הישראלי, המכונים במקרא: יבוסים (שמואל ב' ה, ו–ח; יהושע טו, סג; שופטים א, כא). ואפשר שגם היבוסים עצמם קיבלו את השם הזה מעם בלתי ידוע, שממנו ירשו את העיר יחד עם שמה.

צורות השם "ירושלים" במקורות העתיקים

שמה של ירושלים נזכר לראשונה בהיסטוריה בכתבי המקראות המצריים שמימי הממלכה התיכונה (מאות כ'–י"ט לפה"ס). אלה הם חרסים או צלמיות, עליהם כתבו המצרים קללות נגד ערים זרות, וביניהן ערים קדומות מארץ ישראל. בכתבי המארות מופיע השם ירושלים בכתב ההירוגליפי המצרי (המצוין רק עיצורים, ללא תנועות) כך: *ṣwšm* (= אושאמם). הואיל

מטבע משנת 135/134 לסה"נ
נושא הכתובת: "לחרות ירושלם"

ובתקופה זו המצרים נהגו לציין הן את הרי"ש והן את הלמ"ד בשמות זרים בסימן לאלוף, מסתבר כי את הצורה הנ"ל יש לקרוא *Rusálimum* (רושלמם)¹, היינו בהבלעת ההברה הראשונה *(y)u*, ובתוספת המיוס (הסיומת *um* – השכיחה בשמות שמיים-מערביים עתיקים). מכל זה ניתן לשער, כי ילידי המקום ביטאו

את השם, בתקופה הנדונה, בערך כך: *yurusálím* (ירושלם).

השם ירושלים נזכר גם במקורות האכדיים, הכתובים בכתב היתדות, משתי תקופות שונות – מלפני כיבוש הארץ ומסוף תקופת בית ראשון. בארכיון המצרי באל-עמרנה, מן המאה הי"ד לפה"ס, נתגלו ששה מכתבים (מכתבים מס' 285–290), שנכתבו על ידי עבד-יחפה, **מלך ארץ ירושלים**, אל פרהה מלך מצרים, אדוניו.² במכתבים אלה, הכתובים אכדית עילגת בידי סופר ששפת אמו הייתה כנענית, מביע הכותב את נאמנותו המוחלטת לכתר המצרי, ומבקש עזרה צבאית נגד שושים, המכונים ח'פרו (= עברים!), המאיימים לכבוש את העיר. במכתבים אלה נזכרת העיר ירושלים פעמים אחדות בצורת *Urusalim* (אֶרְסַלִּים). השווה לדוגמה מכתב מס' 287, שו' 25–28: הנה, ארץ ירושלים (באכדית:

māt Urusalim) זאת –

לא אבי ולא אמי

נתנה לך; יד המלך החזקה

נתנה לי;

ולהלך שו' 60–63:

הנה, המלך השכין שמו

בארץ ירושלים (*māt Urusalim*)

לנצח,

ולא אוכל לעזוב

את ארץ ירושלים (*māt ūrusalim*)

ובמכתב מס' 289, שו' 11–14 מביע

מלך ירושלים זה את דאגתו:

הנה, מלְכִלְם וְתִגִּי –

זה המעשה אשר עשו:

כאשר לקחו את (העיר) רְבִידָה,

כן עתה (זוממים לקחת) את

ירושלים (*Urusalim*)!

לקראת סוף תקופת בית ראשון,

אנו מוצאים את השם ירושלים נזכר

במנסרות סנחריב המפורסמות

המתארות, בין השאר, את מסעו של

מלך אשורי זה נגד חזקיהו מלך יהודה

(701 לפה"ס). בטור השלישי, שו'

16–42 של אחת המנסרות, מספר

סנחריב, כיצד קרע מממלכת יהודה

46 ערי חומה (השווה מלכים ב' יח, ג),

הגלה מהן 200,250 נפש, ובזז שלל.

אחר כך, שם מצור על ירושלים, ואילץ

את חזקיהו לשלם לו מס כניעה כבד

בזהב, ולהסגיר לידיו את בנותיו

ופילגשיו. בין השאר מתפאר סנחריב

במלים אלה (שו' 24–27):³

אותו (=חזקיהו היהודאי) כמו ציפור-כלוב בקרב ירושלים (qereb Ussalimmu), עיר מלכותו, כלאתי, בניתי עליו דיִיק, ומנעתי מתושבי עירו לצאת את שערי עירם.

בכתיב הקדום המצוי במכתבי אל-עמרנה (Urusalim), ובכתיב האשורי המאוחר (Ursalimmu), הסמ"ך (s) היא צורה דיאלקטית מיוחדת, במקום השי"ן הימנית (š) המקורית. ואמנם, בניב האשורי נוהגת שי"ן עברית ימנית להופיע כשי"ן (השווה למשל השם "שומרון", המופיע בכתובות סרגון בצורת Samerina). ומכיוון שבכתב היתדות האכדי יו"ד תחילית הפכה לאל"ף, או נשמטה, ניתן לשער שבעידן אל-עמרנה ובימי חזקיהו ביטאו התושבים את שם העיר: *yursalim/*yurus alim (יִרְשָׁלִים).

במקורות הקדומים, הכתובים ארמית, מתקופת בית שני ולאחריה, שם העיר נכתב בדרך כלל: ירושלים או שכתבו הכהנים של יהודי יב (מושבה יהודית בדרום מצרים) אל "בנוהי, פחת יהוד", בשנת 408 לפה"ס, ובה מתלוננים על חורבן מקדשם, נאמר בין השאר:

אף קדמת זנה... אגרה שלחן מראן ועל יהוחנן כהנא רבה וכנותה כהניא זי בירושלם... (=אף לפני זה... שלחנו איגרת אל אדוננו ואל יהוחנן הכהן הגדול וחבריו הכהנים אשר בירושלים...).

וכן צורת השם בתרגום אונקלוס ובתרגומים הארמיים האחרים למקרא: יְרוּשָׁלַם, והתרגום הסורי למקרא (הפשיטא) גורס: אוּרְשָׁלַם (ניקוד משוער).

עד כאן נוכל לסכם ולומר, שכל המקורות החיצוניים, הלא ישראליים, מלמדים כי צורת השם המקורית של העיר הייתה: יִרְשָׁלַם (*yurus alim) וכדומה, ללא היו"ד השניה העיצורית, השכיחה בעברית המאוחרת. ואמנם, זו הצורה המקורית העולה גם מכל הכתובות העבריות העתיקות ומן המקרא.

נבדוק עתה, כיצד נכתב שם העיר

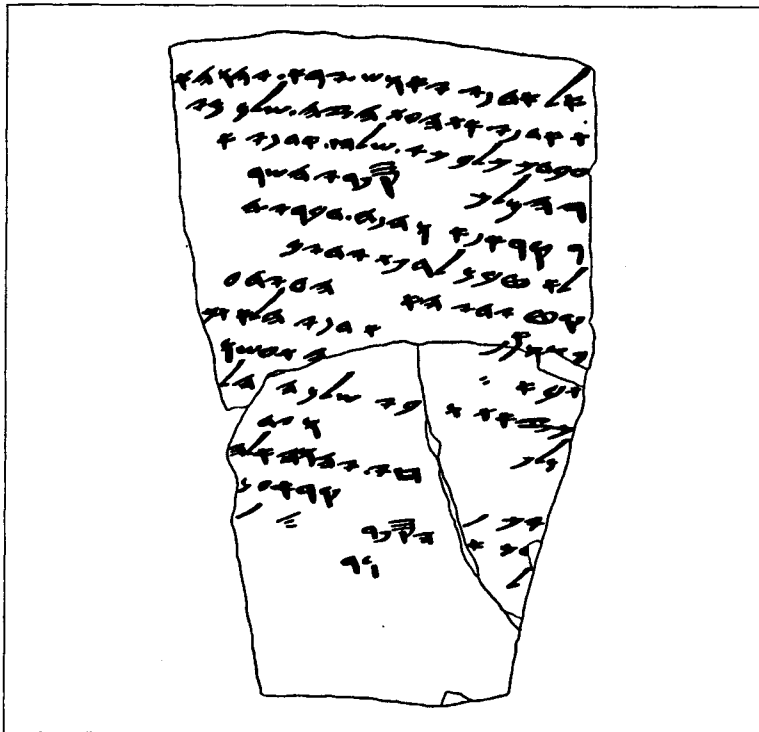
ירושלים בכתובות העבריות העתיקות מארץ ישראל. הכתובות העבריות הקדומה ביותר, בה נמצא השם ירושלים, היא כתובת החרוטה על קיר של מערת קברים, שנתגלתה ליד לכיש. לדעת מפענח הכתובת, י. נוה, היא נכתבה כנראה במהלך מסע סנחריב לארץ ישראל, על ידי משפחת לויים נאמנה, שהתגוררה ביהודה, ועניינה: הבעת אמונה איתנה בחסות ה' על ירושלים וזו לשון הכתובת:

יהוה אלהי כל הארץ הרי יהוה לו לאלהי ירושלים המוריה אתה חננת נוה יה יהוה (=ה', אלהי כל הארץ, הרי יהודה לו, לאלהי ירושלים. אתה, ה', חננת את המוריה, את נוה יה).

השם ירושלים מופיע, קרוב לודאי, גם באחד ממכתבי לכיש, שנכתבו בסמוך לחורבן בית ראשון, בימי מסעו השני של נבוכדנאצר מלך בבל ליהודה. במכתב מס' 6, שו' 9-10, מציע אולברייט את השיחזור הבא:

[למ]ה תעשו כזאת [גם] ב[יר]שלים? מלבד זה, נתגלו טביעות חותם בצורת כוכב מחומש על ידיעות כדים, מן התקופה הפרסית, ועליהן השם ירושלים. כמו כן, אנו מוצאים עדיין את הכתיב "לחרות ירושלים" על גבי עשרות מטבעות מכל הסוגים מימי מרד בר-כוכבא (133-135 לסה"נ), כתוב בכתב העברי העתיק.

בדומה למקורות החיצוניים ולכתובות העבריות העתיקות, שמנינו לעיל, גם המקרא, ככלל, כותב את השם ירושלים בכתיב חסר, היינו בלי היו"ד העיצורית השניה, אולם הניקוד הוא תמיד: יְרוּשָׁלַם או יְרוּשָׁלַם. הניקוד הנייל מורה על הקרי הקבוע (Qere Perpetuum): יְרוּשָׁלַם. הכתיב החסר מופיע לראשונה ביהושע י, א, ונמצא כ-640 פעמים במקרא. לכלל הזה יש רק חמשה יוצאים מן

מכתב מס' 6 מחרסי לכיש, שנכתב בסמוך לחורבן בית ראשון

הכלל, בהם אנו מוצאים את הכתיב המלא עם ה"ויד השניה: **ירושלים**, **ירושלים** ו**ירושלמה** (השווה ירמיהו כו, יח; אסתר ב, ו; דברי הימים א ג, ה; דברי הימים ב כה, א; שם לב, ט). אין ספק, כי הכתיב החסר במקרא, מורה על המבטא המקורי: **ירושלם**, ומכאן נובע גם התעתיק של תרגום השבעים: *Ierousalem*.

מאידך, מוסכם על החוקרים, כי הצורה עם הסימט – **ים** היא המאוחרת, ואינה מקורית, ונחלקו רק בשאלה: עד כמה היא מאוחרת? עד לשנות הארבעים סברו רוב החוקרים, כי זו צורה מלאכותית מאוחרת מאוד, שנוצרה בתקופת המשנה והתלמוד, תוך קריאת התנ"ך בבית הכנסת. אולם, עם גילויין של מגילות ים המלח, בהן הכתיב **ירושלים** שכיח בצד הכתיב החסר,⁶ נתברר כי ההיגוי המלא של השם נהג כבר בירושלים עצמה לא יאחר מתקופת החשמונאים, ואין לפנינו היגוי מלאכותי מאוחר.

הוכחה לכך שלקראת שלהי תקופת בית שני ההיגוי המלא של השם כבר היה נפוץ, מספקות לנו המטבעות שטבעה ההנהגה היהודית בירושלים, בשנות המרד הראשון נגד הרומאים (66–70 לסה"נ). בעוד המטבעות מן השנה הראשונה למרד (66 לסה"נ) נושאות את הכתובת: **"ירושלם קדושה"**, הרי המטבעות מן השנה השניה והשלישית למרד נושאות אותה כתובת, אך בכתיב מלא: **"ירושלים הקדושה"**.⁷ כפי שכבר צויין לעיל, למרבה הפתעתנו, כ־60 שנה לאחר חורבן הבית, בימי מרד בר־כוכבא, אנו שוב מוצאים מטבעות עם הכתיב "ירושלם". לפנינו, ללא ספק, נסיון להחיות את הכתיב החסר המקורי, כפי שנשתמר גם בכתיב היד של המקרא. אגב, יש לציין, כי השימור הקפדני של הכתיב החסר "ירושלם" בנוסח המסורה של המקרא מעיד על עתיקותו ומדויקותו של נוסח זה. בלשון חכמים עדיין משמשים שני הכתיבים של השם – החסר והמלא – זה בצד זה, וכן בכתיב מפרשי מקרא ופייטנים מימי הביניים, כגון רב סעדיה גאון (ראה הערה 10 למטה). אחרי תקופת המשנה, נשתרשה הצורה המורחבת **ירושלים**, במקורות החוץ-מקראיים,

והפכה להיות הצורה השלטת בלשון העברית הבתר-מקראית על כל תקופותיה ומשלביה עד היום.

הסימט הזוגית המדומה – ים בשם העיר ירושלים

נשאלת השאלה: מה מקור הסימט – ים בשם העיר ירושלים? האם זהה היא לסימט הזוגי העברית, או שמא נובעת ממקור אחר, והדמיון בין שתי הסימטות הוא רק חיצוני?

ראשית, עלינו לציין כי הסימט הזו, בין בצורת הזוגי ובין במקרה הנדון כאן, מקורה ב-*aym** (–ים) שמי קדום, ההופכת בשלב מסויים של הלשון העברית ל-*ayim** (–ים), כשההטעמה נשארת על תנועת הפתח (בדומה למלים סגוליות שהטעמתן מלעיל, כגון *בִּית < בִּית). צורה זו נוצרה מתוך מגמה להמנע מהיגוי דִּבְק של שני עיצורים (שני עיצורים סמוכים ללא תנועה מפרידה ביניהם) בסוף המלה.

בעיית המקור של הסימט הנראית כזוגית, בשם "ירושלים", היא בעיה סבוכה, הקשורה במגוון של שמות גיאוגרפיים ואחרים, המכילים סימט זו, ללא סיבה סבירה (היינו, שקשה לראות בהם צורות של זוגי), כגון: מִצְרַיִם, אֲדוֹמִים (דברי הימים ב יא, ט), צִהְרִים, עֶרְבָּים ועוד. חוקרי הלשון סבורים כי סופית ה"זוגי" –ים, בחלק מן השמות הנ"ל, היא משנית ומאוחרת. השם **צִהְרִים**, למשל, מופיע בכתובת מישע המואבית (ניב הקרוב מאוד לעברית המקראית) בצורת **"צהרם"**, וזו לא יכולה להיות צורת זוגי, שכן צורת הזוגי במואבית מסתיימת בנו"ן (השווה שם שו" 20: מאתנ = מאתיים). אשר לשמות גיאוגרפיים עם סימט זו, בעוד ששם העיר **קִרְיַת־יִם** (במדבר לב, לו; יהושע יג, יט; ירמיה מח, א) הוא אולי זוגי אמיתי, ומשמעו: שתי קריות (ואמנם בכתובת מישע, שו" 10, נכתב שם זה כזוגי: **קִרְיַת־יִם**), הרי הזוגי הוא חסר משמעות בשמות גיאוגרפיים כמו **מצרים** (*Musur/Misir*) – בכתבי היתדות, **מצר** – באוגריתית, **מצרמ**

(במצרית), **בית דִּבְלַתִּים** (ירמיה מח 22), **חורוֹנִים** (ישעיה טו, ה), **עין-עֶגְלִים** (יחזקאל מז, י), ועוד (והשווה גם **דִּתְיָה** בבראשית לו, יז, שמקורו בשם *דִּתְיָן).

מסתבר שהסימט –ים בכל השמות הגיאוגרפיים שלעיל, היא סימט לוקטיבית, היינו סימט שמסמנת שמות מקומות. לאחרונה נתברר, שגם ב**אַרְיִם-נִתְרִים** (בראשית כד, י ועוד) הסימט אינה של הזוגי, כי אם סימט לוקטיבית, וכוונת הביטוי היא: ארם, היושבת על גדות הנהר, היינו נהר הפרת (התיכון). ואמנם, במכתבי אל-עמרנה מופיע נִתְרִים בצורת *Nārīma* (מס' 140, שו" 32 ועוד), ובמצרית *Naharima*.

קשה לקבוע איזו משתי הסימטות היא המקורית בשמות הגיאוגרפיים הנ"ל – הסימט הקצרה –ם/ן, הרווחת באכדית ובשפות השמיות האחרות, או הסימט, דמוית הזוגי –ים, הרווחת בעברית המקראית. אם נראה בסימט הקצרה את הצורה המקורית, נצטרך להניח שלימים סימט זו הידמתה לסימט הזוגי –ם/ן. מה גרם להידמות זו? אפשר – הייתה כאן השפעת צורות זוגי אמיתיות בשמות גיאוגרפיים מסויימים, כגון **קִרְיַת־יִם**, **עֵינִים** (עיר היושבת על שני מעיינות; בראשית לח, יד; אותה עיר מופיעה ביהושע טו, לד כ"ע"ם) ועוד. ואפשר שההידמות לזוגי באה מתוך שאיפה להדגשה ולמתן חשיבות לשם העיר. אך אין לבטל את האפשרות שהסימט המורחבת –ם/ן בשמות גיאוגרפיים עבריים מקורית היא, והייתה קיימת בצד הצורות בלי ה"ויד העיצורית, מימים קדומים ביותר. בהקשר זה יש לציין, כי שם העיר שומרון נתגלה בכתיב "שמרין", הנושאת את סימט הזוגי המדומה, בגיוון ארמי, על גבי מטבע מן התקופה הפרסית.

אולם, עלינו להדגיש כי דין הופעתה של הסימט הנ"ל, דמוית הזוגי, בשם ירושלים/ירושלים אינה כדן הופעתה בשמות הגיאוגרפיים שנימנו לעיל. שהרי בכל השמות הגיאוגרפיים האחרים ה–ם/ן –ים הסופית אינה שורשית, כי אם נוספת על בסיס

* הכוכבית מציינת צורה היפותטית משוחזרת.

השם. בשם ירושלים/ירושלים, לעומת זאת, המי"ם הסופית הייתה במקורה חלק אינטגרלי של השם, כפי שעולה מן הכתיב שמצינו בכתבי המקראות המצריים (*Ruṣalim*) ומנסרות סנחריב (*Ursalimmu*). עלינו להניח אפוא כי לימים המי"ם השורשית בשם "ירושלם" נתפסה כמי"ם הלוקטיבית, והתפתחה לצורת הסיומת דמויית הזוגי, באנלוגיה לשמות הגיאוגרפיים האחרים. משמע, שהסיומת דמויית הזוגי – ים בשם "ירושלים" היא התפתחות משנית ומאוחרת.

משמעות השם "ירושלים"

לאחר שנתברר לחוקרים כי המבטא העתיק של שם העיר היה **יְרוּשָׁלַם**, ובכתבי היתדות *Urusalim*, הם שיערו כי השם מורכב משני חלקים: יְרוּ- שָׁלַם, או *Uru-šalim*. הועלתה הסברה כי המרכיב הראשון של השם – *Uru*, זהה למלה השומרית העתיקה *uru*, שפירושה "עיר" (מלה זו אינה קשורה למלה העברית "עיר"). אולם, השערה זו אינה מתקבלת על הדעת, שכן אין להניח שילידי ארץ-כנען הפנהיסטורית, בין אם היו כנענים, ובין אם היו ממוצא אתני אחר, בלתי ידוע, השתמשו במלה שומרית, לציון את שם עירם, ומה גם שהשטת היות הראשונה, בכתב היתדות היא משנית. כיום רווחת בין החוקרים הסברה, שהשם **ירושלם** הוא ממוצא כנעני (היינו, שמי-ערבי), שהוא הניב השמי הקרוב ביותר לעברית המקראית. כמו כן, יש הסכמה כללית שהמרכיב השני בשם העיר – **שָׁלַם** – מקורו בשם אל כנעני עתיק, שלם או שלמון, שכפי הנראה סגדו לו הכנענים, היבוסים, תושבי ירושלים, והיה לו מקדש מרכזי בעיר, לפני כיבושה על ידי דוד. האל "שלם" ידוע בעיקר מכתבי אוגרית.⁸ אשר למרכיב הראשון של השם – יְרוּ – קיימת הסכמה, כי הוא נגזר משורש שמי-ערבי קדום יר"ה (=יר"י), אך אין הסכמה בנוגע למשמעות שורש זה בהקשר הנוכחי. יש גוזרים אותו מ-יר"ה ll, שמשמעו (בעיקר בבניין הפעיל): להורות, ללמד, להדריך. ויש

גוזרים אותו מ-יר"ה l, שמשמעו הבסיסי: לזרוק, להשליך. לפי הפירוש הראשון, משמעות השם כולו יהיה: "הורה-שלם", או "תורת-שלם" (והכוונה לדבר האל, חזון, אורקל). לפי הפירוש השני, יר"ה בא כאן במשמעות משנית: לייסד (השווה איוב לח, ו: "מי ירה אבן פנתה"; בראשית לא, נא: "והנה המצבה אשר יריתי"), ומשמעות הצרוף ירו-שלם יהיה: יסוד שלם (כלומר, האל שלם, יסד את העיר). כיום נוטים רוב החוקרים לפירוש האחרון שהבאנו, וכן מבארים את השם הגיאוגרפי **יְרוּזָאֵל** (דברי הימים ב' כ, טז) מלשון: יסוד-אל.

אולם, יש לציין, כי המשמעות הנ"ל, שהחוקרים מיחסים לשם ירושלים, אינה ודאית, הואיל והמשמעות העיקרית של השורש יר"ה היא: להשליך, לזרוק. המשמעות המשנית, המיוחדת "לייסד" מתקבלת רק עם הצרוף "יר"ה מצבה", "יר"ה אבן פנה".

יתרה מזאת: כבר הוכח בתחום הבלשנות, שקשה מאוד לעמוד על משמעות שמות גיאוגרפיים קדומים, פנהיסטוריים; שכן הם קרוב לודאי ניתנו למקום על ידי הילידים המקוריים, ולא על ידי הכובש המאוחר. אולם, העם הכובש נוטה לתת לשמות הקדומים צורה הרווחת בלשונו הוא, וגם לדרוש את השמות על פי שפתו. ידוע, למשל, כי הבבלים ביטאו את שם עירם *Bāb-ili*, והאמינו כי משמעו: שערי-האלים). אולם ברור כיום לחוקרים, כי השם *Bābili* – קדום הוא, וכך נקראה העיר בפי תושבי המקום, עוד לפני שהבבלים או השומרים פלשו למסופוטמיה.

לפיכך, המשמעות שהבבלים ייחסו לשם עירם נחשבת לאטימולוגיה עמ' מית, ולא ניתן לדעת את האטימולוגיה האמיתית של השם בבל כיום. לאור הנימוקים שלעיל, אין המשמעות שהחוקרים מייחסים לשם יְרוּשָׁלַם/יְרוּשָׁלַם חורגת מגדר השערה.

מדרשי השם "ירושלים" במקרא, במדרש ובפיוט

הגם שהעיר ירושלים לא נזכרת במפורש בתורה, היא נזכרת בה

כנראה במרומז, בשמה המקוצר: **שָׁלַם**. שכן, בבראשית יד, יח מסופר כי כאשר אברהם שב ממלחמתו בארבעת מלכי הצפון, עטור נצחון, יצאו לקראתו מלכי האיזור, ובתוכם "מלכי-צדק מלך שלם". לפי תרגום אונקלוס, הכוונה "למלכי-צדק מלכא **יְרוּשָׁלַם**", וכבר המגילה החיצונית לבראשית, שנתגלתה בקומראן, מעירה על הפסוק הקודם בפרשה: "ושמע מלך סדום כי השיב אברהם כל השביה וכל הבזה, ועלה לקראתו ובא לשלם, **היא ירושלים** (ארמית: וסלק לעורעה ואתה לשלם היא ירושלים). אולם, הזיהוי שלם = ירושלים עוד יותר עתיק הוא, ונמצא כבר בשירה המקראית, שכן בתהלים עו, ג אומר המשורר על המקדש: "ויהי **בְּשָׁלַם** סכו ומעונתו **בְּצִיּוֹן**", משמע שלם = ציון.

לדעת החוקרים, בשני הפסוקים שהבאנו לעיל, ירושלים נזכרת בשמה המקוצר: **שָׁלַם**, בהשטת המרכיב הראשון של השם, וצורה זו מסייעת להם לטעון, כי השם מורכב משני יסודות: יְרוּ-שָׁלַם, וכי המי"ם הסופית היא חלק אינטגרלי מן השם. אך אין לבטל את האפשרות שמדובר בשתי ערים שונות, והזיהוי שלם = ציון (=ירושלים), במזמור ע"ו, הוא מדרש פנים-מקראי עתיק.

מדרש קדום אחר של השם ירושלים, והפעם ודאי שבמדרש עסקינן, היא הדעה הרווחת, כי משמעות השם ירושלים היא: "עיר השלום" או "יסוד השלום". אף מדרש זה מקורו במקרא, והוא נתחבב על העם, עד אשר הפך ממש למסורת.

מ. גרסיאל בספרו על מדרשי השמות במקרא⁹ מצביע על כך, כי שמה של ירושלים נדרש לא אחת במקרא כלשון שלום ושלוח. בולט במיוחד מזמור קכב בתהלים, שם בפסוק ו נדרשת ירושלים גם מן השורש **שָׁלַם**, וגם מן השורש **שָׁלַח** (שבמקורו היה **שָׁלַח**), כשהמזמור כולו בנוי על החזרה על צלילי העיצורים של השם "ירושלים":

שאלו **שלום ירושלים ישליו**
אוהבין

יהי **שלום** בחילך, **שלוח** בארמונתך
למען אחי ורעי אדמה נא **שלום** בך.
למדרשי שם מקראיים נוספים, הקושרים את השם ירושלים עם

שלום – ראה ישעיהו כו, ג (מדרש סמוי ללא הזכרת שם העיר); שם נב, ז ("מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע **שלום** מבשר טוב משמיע ישועה אמר **לציון** מלך אלהיך"); שם ס, יז; סו, יב; ירמיה לג, ו–י; תהלים קכח, ה–ו ("יברכך ה' מציון וראה בטוב **ירושלים**... וראה בנים לבניך **שלום** על ישראל"), ועוד.

לא מן הנמנע, כי מדרש שם זה נוצר בעקבות האמונה הבלתי מעורערת של דור תקופת בית ראשון, בחסינותה המוחלטת של ירושלים, אשר ניצלה פעמיים בדרך נס מכיבוש בידי מעצמות אדירות: פעם אחת, בימי חזקיהו, ניצלה העיר מידי סנחריב (השווה מלכים ב יט, לד–לה; ישעיהו לו, כא–לח), ופעם שנית, כשנבוכדנאצר, מלך בבל, הסיר את המצור מעל העיר, ונסוג מפני הצבא המצרי (השווה ירמיה לו, ה–ט; איכה ד, יז). נגד אמונה זו, שגרסה כי ירושלים היא עיר השלום, במובן זה ששום כובש לא יוכל לה לעולם, יוצא ירמיהו באמרו:

כי מי יחמלעלך **ירושלים** ומי יעד לך ומי יסור **לשאול לשלום** לך.

שני המדרשים שלעיל היו ללא ספק נגד עיני המשורר הדגול, ר' יהודה הלוי, בקונו על ירושלים במלים:

ציון הלא **תשאל לשלום** אסירך. ולבסוף, רמז למדרש הזה ניתן למצוא אולי בתפילת ליל שבת, בה חותמים את ברכת "השכיבנו" במשפט הבא:

הפרש סוכת **שלום** עלינו ועל כל עמו ישראל ועל **ירושלים**.

המדרש בבראשית רבה, פרשה נו, פיסקה טז, לעומת זאת, רואה בשם העיר צרוף של שני שמות שונים, שניתנו לה בזמנים שונים על ידי שנים מאבות העולם:

המרכיב **ירו** – נדרש כאן מלשון "ראה חזון", התגלות אלוהית, ואילו המרכיב "**שלם**" נדרש מלשון שלמות. וזה לשון המדרש:

אברהם קרא אותו "ירָאָה", שנא- מר (בראשית כב, יד) "ויקרא אב- רהם שם המקום יה' ירָאָה". שם קרא אותו "שָׁלֵם", שנאמר (בראשית יד, יח) "ומלכי-צדק מלך שלם". אמר הקב"ה: אם קו-

רא אני אותו "ירָאָה" כשם שקרא אותו אברהם – שם, אדם צדיק, מתרעם; ואם אני קורא אותו "שָׁלֵם" – אברהם, אדם צדיק מתרעם. אלא הריני קורא אותו "ירושלים" כמו שקראו שניהם: ירָאָה שָׁלֵם – ירושלים.

המדרש הזה עמד לנגד עיני הפייטן ינאי (מאה י' לספ"ה לערך), כאשר דרש **שלם** (היא ירושלים) מלשון שלמות, בקונו באחד משיריו: מיום שחרבה **שָׁלֵם** אין דבר **שָׁלֵם**.

שמות וכינויים אחרים לירושלים

מחמת חשיבותה של ירושלים וחיבת העם אליה, היא קיבלה במשך הדורות שמות וכינויי חיבה נוספים. נביא כאן בקצרה את העיקריים שבהם.

שמה האחר, הנפוץ ביותר של ירושלים במקרא הוא: **ציון**. במקור ציון שם זה את הגבעה הדרום-מזרחית של העיר, המוקפת משלושת צדיה בגאיות. באיזור זה השתרע החלק המבוצר של העיר בתקופה הכנענית, ומאוחר יותר נכלל בו גם הר הבית. השם מופיע לראשונה בשמואל ב ה, ז–ט, שם מסופר כי דוד לכד מידי היבוסים את "מצדת ציון", התיישב בה וקרא לה "עיר דוד". השם "ציון" נזכר במקרא ובספרים החיצוניים רק בקטעי שירה ונבואה, ככינוי של קדושה וחיבה לירושלים, ובמיוחד בנבואות על אחרית הימים (השווה ישעיה ח, יח; מכה ד, ז ועוד). בשירת הקודש של ימי הביניים כינו המשוררים בשם "ציון" את ארץ ישראל, מוקד הקדושה והענגועים של העם שישב בתפוצות.

מצודת ציון שכבש דוד מן היבוסים, נקראה גם "**עיר דוד**", ככתוב בשמואל ב ה, ז–ט: "וילכד דוד את מצדת ציון היא עיר דוד... וישב דוד במצדה ויקרא לה עיר דוד". ובתור עיר הבירה של ממלכת יהודה, כונתה ירושלים לפעמים גם "**עיר יהודה**", כנאמר על אמציהו בדברי

הימים ב כה, כח: "ויקברו אותו עם אבותיו בעיר יהודה". כינוי זה של העיר היה מקובל גם על הכשדים, שכן בכרוניקה הבבלית הידועה, המתארת את מסעות נבוכדנאצר, מלך בבל, לארץ ישראל בשנת 597 לפה"ס, נאמר כי בשנה השביעית למלכותו "יבחדש כסלו אסף מלך אַכַד (=בבל) את חילו וילך אל ארץ חת (=סוריה) וארץ ישראל, ויחן על עיר יהודה (באכדית: *al Ya-a-hu-du*)..." (בהמשך מסופר שם על תפיסת העיר ולכידת יהויכין המלך והגלייתו בבבל). ולבסוף נזכיר את הכינויים "עיר הקדש" (ישעיה נב, א; נחמיה יא, א ועוד) ו"מקום המקדש" (השווה "מקום מקדשנו" בישיעיהו ס, יג). האחרון נתגלגל לכינוייה המאוחר יחסית של העיר בפי הערבים: **אל-קודס** (הקודש, הקדושה).¹⁰ לעומת זאת, הכינוי היווני הרווח של העיר Hierosolyma, שנתפרש על דרך הדרש כ"מקדש (עם) הסולומה", אינו אלא חילופו של תעתיק שם העיר בתרגום השבעים: *Ierousalem*.

הערות:

- ראה לאחרונה Shmuel Ahituv, *Canaanite Toponyms in Ancient Egyptian Documents* (1984), עמ' 122.
- ראה J.A. Knudson, *Die El-Amarna Tafeln I* (1915), עמ' 856–878.
- ראה J. Klein and A. Skaist, *Bar-Ilan Studies in Assyriology dedicated to Pinhas Artzi* (1990), עמ' 228; לוח A.E. Cowley, *Aramaic Papyri of the Fifth Century B.C.E.*, פפירוס מס' 30, שוי' 17–18.
- ראה J. Naveh, *Israel Exploration Journal* 13, 1963, עמ' 84–86; לוח 1.
- השווה י. קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח, תשי"ט, עמ' 6; 80–81.
- השווה אריה קינדלר, אוצר מטבעות ארץ ישראל, תשי"ח, מס' 13; הנ"ל, מטבעות ארץ ישראל – אוסף בנק ישראל, תשל"א, עמ' 52; Y. Meshorer, *Ancient Jewish Coinage II*, 1982, עמ' 259 ואילך.
- השווה צבי רין, עלילות האלים, 1968, עמ' 284.
- מ. גרסיאל, מדרשי שמות במקרא, תשמ"ח, עמ' 123.
- לכינוייה של ירושלים בפי הערבים ראה לאחרונה א. שלוסברג, "שמותיה של ירושלים בחיבורי רב סעדיה גאון", מחקרי חג 4 (אייר תשנ"ב), עמ' 74–82.